

حکیم محقق حاج ملاهادی سبزواری

یکی از فلاسفه بزرگ ایرانی بعد از صدرالدین محمد بن ابراهیم شیرازی (م. ۱۰۵۰ هـ ق) که در انظار و افکار فلسفی تابع و شارح کلمات اوست حکیم و عارف فرزانه حاج ملاهادی سبزواری (م ۱۲۱۲-۱۲۸۸ هـ ق) است .

این فیلسوف بزرگوار از تلامید بنام و برجسته حکیم بارع آخوند ملا اسماعیل اصفهانی درب کوشکی (م-۱۲۷۱) و آخوند ملاعلی نوری می‌باشد و مدت کمی هم بدرس آقا سید رضی لاریجانی عارف مشهور و مدرس نامدار آن عصر حاضر شده است ولی در افکار و عقاید مانند دو استاد برگوار خود تابع ملاصدرا و مدافع مکتب اوست لذا در عرفانیات از آنچه که ملاصدرا از کتب عرفا نقل کرده و یا مختار خود قرار داده است تجاوز ننموده است و فیلسوفی است الهی متمایل بعرفان برخلاف مرحوم آقامحمد رضا قمشاهی (م ۱۳۰۶ هـ ق) که در عرفانیات راسخ و محقق بود و کتب عرفا را مثل اتباع محیی‌الدین تدریس مینموده است و در تدریس کتب فلسفی (فلسفه مشاء و اشراق و کتب ملا صدرا) کمال مهارت را داشت .

حاج ملاهادی در سال ۱۲۳۲ هـ ق که حدود ۲۲ سال از عمرش می‌گذشت بقصد زیارت خانه خدا از سبزواری خارج می‌شود برای دیدن حوزه علمی اصفهان

باین شهر سفر می‌کند چند روزی بحوزه‌های تدریس صاحب حاشیه بر معالم، فقیه و اصولی نامدار، شیخ محمد تقی اصفهانی طهرانی معروف به «رئیس الاصولیین» اعلی الله مقامه و فقیه بارع حاج محمد ابراهیم کلباسی «قده» حاضر می‌شود.

از قرار اظهارات خود حاجی ملاهادی روزی از در مسجدی عبور مینموده است جمعی از طلاب را مشاهده می‌کند که مشغول استفاده از محضر استادی می‌باشند حاج ملاهادی بآن حوزه وارد می‌شود این استاد همان ملا اسماعیل اصفهانی معروف بواحدالعین است که در مدتی کمتر از ده سال چنین فیلسوف نامداری را تربیت نمود. حسن تقریر و جودت بیان و کیفیت سلوک او در آداب مناظره و محاوره حاج ملاهادی را بخود جذب مینماید. حاجی بقول خود تکلیف شرعی خویش را در این می‌بیند که باین درس حاضر شود و جوهی که برای سفر حج با خود داشت تبدیل بکتاب و اثاثیه حجره نمود و مدت ۶ سال باین درس حاضر میشود بعد از انقضاء ۶ سال مدت ۴ سال هم بدرس آخوند نوری استاد ملا اسماعیل حاضر میشود ملا اسماعیل بعد از تدریس با تلامیذ بحوزه آخوند نوری میرفت از جمله ملازمان او در این درس حاج ملاهادی بود که مدت استفاضه اش از محضر آخوند نوری فقط چهار سال بوده است.

این آخوند نوری پیش از نود بلکه حدود صدسال عمر نمود و حدود بیش از شصتسال حکمت الهی تدریس نموده است به توسط او این ودیعه الهی به مستعدان انتقال پیدا نمود و شاگردانش بوسیله شعله بی از این نور تابناک اطراف و اکناف را روشن نمودند.

در سال ۱۲۴۴ هـ ق که آخوند ملا اسماعیل بطرف طهران حرکت نمود حاجی ملاهادی هم عازم خراسان شد و مجاورت مشهد مقدس را برای افاده بیشتر اختیار نمود مشهد در آن زمان از مراکز علمی مهم بشمار میرفت و مدت ده سال در مدرسه حاج حسن معقول و منقول تدریس مینمود برخی از تلامیذ

حوزه معقول او از مجتهدان بنام عصر و صاحب محضر ترافع بودند .
 سال ۱۲۵۵ هـ ق بجهاتی بمسقط الرأس خود سبزواری مراجعت نمود و تا آخر
 عمر بتدریس و مطالعه و تحقیق اشتغال داشت و بغیر از اشتغال دائمی عبادت و
 مطالعه و تحقیق و تدریس بهیچ چیز توجه ننمود .

حقیر شرح حال مبسوطی از این حکیم تحریر علاوه بر آنچه که در مقدمه
 حواشی او بر «الشواهد الربوبیه» بطبع رسیده تهیه نموده است اغلب اشخاصی که
 شرح حال حاج ملاهادی را نوشته اند فیلسوف را در محیط مخصوص خود نشان
 نداده اند تلامید و شاگردان او را معرفی نکرده اند .

مقام علمی فیلسوف سبزواری

اینکه در لسان بعضی ها شهرت دارد که بزرگترین فیلسوف در بین متأخران
 حکیم سبزواری است و برخی دیگر گفته اند فلسفه اسلامی از ملاصدرا شروع و
 بحکیم سبزواری و آقا میرزا ابوالحسن جلوه ختم شد درست نیست. ما در سیر
 فلسفه اسلامی (از عصر ملاصدرا تا این زمان) جماعتی از حکما و عرفای بزرگ
 را ذکر نمودیم که برخی از آنها از حکیم سبزواری افضل و جمعی در مرتبه
 ایشان در علمیات و جماعتی از حیث علمیت بمرتبه این فیلسوف نرسیده اند علاوه
 بر آنچه ذکر شد جمعی در عرفان تمحض داشته اند و جماعتی صرفاً حکمت مشاء و
 آثار بوعلی و میر داماد و خواجه را تدریس می کردند . در مقام مقایسه باید
 این جهات را ملاحظه نمود .

فضلا و محققان و مدرسان کثیری سال های متمادی در حوزه علمیه اصفهان
 به افاضه و افاده اشتغال داشته اند که اگر در احیاء نام آنها کوشش مفصل بعمل نیاید
 بکلی از صفحه تاریخ محو خواهند شد .

حقیر چند سال قبل که بطبع شرح مشاعر ملاصدرا تألیف حاج ملا محمد
 جعفر لنگرودی مبادرت نمود ب فکر این مهم افتاد لذا از اسناد بارع و محقق جامع

جناب آقای همائی ادام الله بقاءه و یسر لی لثاقه خواهش نمودم فتح بابی در این امر بنمایند، معظم له مقدمه‌یی جامع و با ارزش بدون تشریفات بر کتاب حقیر مرقوم داشتند. نگارنده دنبال کار ایشان را گرفتم و در مقدمه همان کتاب و کتاب شواهد ربوییه بطور مبسوط اسامی محققان فن فلسفه و عرفان و تصوف را با شرح احوال آنها ذکر نمودم ولی بعد از تفحص معلوم شد جماعتی را از قلم انداخته‌ام اگر عمری باقی باشد این مهم را انجام خواهم داد .

فیلسوف سبزواری یکی از مدرسان محقق و بنام عصر خود محسوب میشود آقاعلی حکیم معروف بمدرس از او در حواشی خود بر اسفار و رساله وجود رابطی به «وحید عصرنا و فرید دهرنا» تعبیر نموده است و مقام علمی او راستوده است. علاوه بر مقام علمیت در زهد و تقوی و فضائل نفسانی کم نظیر بوده است در تهذیب نفس و جامعیت در مراتب کمال انسانی و صفای نفس یکی از معلمان بزرگ در علم و اخلاق بشمار میرود چه بسا زیارت او در يك لحظه اشخاص را بهدایت سوق میداد. در جودت بیان و تقریر و طلاقت لسان نیز از عجائب عصر بود . شهرت او در علمیت سبب شد که شهر سبزوار مرکز مهم تدریس فلسفه شود و از اطراف و اکناف فضلا با آنجا رو آورند. معروف است که میرزا ابوالحسن جلوه «قده» از اصفهان بقصد استفاده از محضر حاج ملاهادی خارج شد وقتی بطهران رسید از این قصد انصراف حاصل کرد .

با این همه فضائل علمی نمیتوان این فیلسوف را بر آخوند ملاعبدالله زنوزی و آقاعلی حکیم و آقامحمد رضا قمشه‌یی و آخوند ملا آقای قزوینی ، حکمای معاصر او و بر آخوند ملا اسماعیل درب کوشکی و آخوند نوری و آقا سیدرضی لاریجانی و آقامحمدبیدآبادی و چندین نفر دیگر که در اصفهان تدریس نموده‌اند و واسطه در بسط و نشر این فیض عظمی بوده ترجیح داد. آقاعلی حکیم در افکار و انظار علمی از حکیم سبزواری قوی تر است لذا بعضی از اکابر از او به «حکیم مؤسس» تعبیر نموده‌اند. آقامحمد رضا در عرفانیات بمراتب قوی تر

و مسلط‌تر از این فیلسوف است .

ملا آقای قزوینی را معاصران او بر حاج ملاهادی ترجیح داده‌اند^۱ انوار جلیه و لمعات الهیه آخوند ملا عبدالله زنوزی از مهمترین کتب تحقیقی در علم الهی است .

آثار مهم حکیم سبزواری

فیلسوف شرح منظومه «در منطق و فلسفه» را در عفوان جوانی نوشته‌است^۲ لذا نمیتواند معرف مقام علمی او باشد . این کتاب اصولاً بسیار پیچیده‌است و تلیق کتاب از شعر و نثر بر اغلاق آن افزوده‌است معذالک دارای مزایائی است از جمله آنکه شامل یکدوره فلسفه و منطق است بنحو اختصار حاوی امهات مباحث فلسفی بهمین مناسبت شرح منظومه در مراکز علمی در سلسله کتب درسی قرار گرفت و در عصر مؤلف در طهران که مهمترین مرکز تدریس فلسفه و تصوف بود این کتاب تدریس می‌شد .

منظومه تلخیصی از اسفار اربعه آخوند ملاصدر است در اکثر موارد عین عبارت اسفار نقل شده‌است در چند مورد مؤلف مناقشاتی بکلمات ملاصدرا نموده است که هیچ‌یک از آن اشکالات وارد نیست مثل: اشکال بر برهان تضایف در

۱- آخوند ملاآقا در استعداد و جود ذاتی بی‌نظیر بوده‌است بعد از طی تحصیلات قزوین مراجعت نمود ایام رمضان ، مشوی تدریس مینمود. در اواخر عمر از نعمت باصره محروم شد. معروف است طلوع فجر را با حس شامه درک مینموده‌است .

۲- بر شرح منظومه حواشی و تعلیقات بسیاری نوشته‌اند ، بهترین تعالیق حواشی استاد نامدار و فیلسوف عالی‌مقدار مرحوم آقامیرزا مهدی آشتیانی «فده» ۱۳۷۲ م ه ق است که قسمت منطق آن، مختصر و قسمت فلسفه آن مبسوط و مفصل است جزء منطق آن بطبع رسیده‌است .

اتحاد عاقل و معقول، و ایراد بر: ترکیب اتحادی ماده و صورت .

حکیم سبزواری بر اسفار حواشی و تعلیقات نوشته‌است این حواشی بر تمام کتاب غیر از قسمت «جواهر و اعراض» بطور مرتب تألیف شده‌است و مفصل‌ترین تعلیقه‌یی است که بر اسفار نوشته شده‌است.

حواشی آقا علی مدرس بر اسفار بعد از تعلیقات حکیم سبزواری مفصل‌ترین تعلیقات بشمار می‌رود اگرچه حواشی آقا علی بر سفر نفس مبسوط‌تر و تحقیقی‌تر است. تعلیقات حکیم بر شواهد ربوبیه نفیس‌تر و تحقیقی‌تر و اتقان از تعلیقات بر اسفار است. این حواشی بطور مبسوط از اول تا آخر شواهد بطور یکنواخت نوشته شده‌است. حواشی بر شواهد با تصحیح و تعلیق و مقدمه حقیق باضمم کتاب شواهد سال گذشته جزء سلسله انتشارات دانشگاه مشهد منتشر شد. شرح فیلسوف بر دعای جوشن، شرح اسماء و دعای صباح نیز تحقیقی و حاوی نکات مهم می‌باشد .

شرح او بر مثنوی مولانا یکی از آثار مهم علمی و عرفانیست از این شرح احاطه حکیم بر آیات و اخبار و تفاسیر و آثار عرفا از حیث نظم و نثر معلوم میشود و حاج ملاهادی بد این کتاب مولانا علاقه و انس مخصوصی داشته‌است و همیشه آن را مطالعه می‌نموده‌است . از این شرح هویداست که شارح نسخ و شروح متعددی از مثنوی در اختیار داشته‌است و برخی از این نسخ از معتبرترین نسخ مثنوی بوده‌است .

حواشی سبزواری بر مفاتیح الغیب آخوند ملاصدرا در استواری و متانت قرین حواشی اسفار است و اغلب موارد آن با حواشی اسفار تطبیق می‌شود . حکیم سبزواری بر الهیات شفای شیخ رئیس نیز تعلیقه نوشته‌است بعد از تفحص زیاد معلوم شد از بین رفته‌است .

کتاب اسرار الحکم یکی از آثار نفیس این عارف عالی‌قدر است . این کتاب را بخوانش ناصرالدین شاه قاجار نوشته‌است و مشتمل است بر یکدوره اصول و عقاید

اسلامی اسرارالحکم را برای اولین بار مرحوم میرزا یوسف آشتیانی، مستوفی الممالک م ۱۳۰۳ هـ ق بطبع رسانید. مستوفی از مریدان خاص حکیم بود و بعد از درگذشت این فیلسوف بزرگوار ساختمان آبرومندی بر روی قبر او بنا نهاد صحن بزرگی مشتمل بر حجرات متعدد که اکنون بصورت مخروبه‌یی درآمدہ است بہنای مقبرہ افزود. ہمین مستوفی الممالک ناصرالدین شاه را در سلك مریدان حاجی درآورد و او را تشویق کرد کہ در سفر مشهد حتماً (به تعبیر مستوفی) سرکار حاجی را زیارت نماید. ناصرالدین شاه هم در منزل حکیم او را زیارت نمود و از این ملاقات تا آخر عمر مبتہج بود و ہمیشہ میگفت عالمی بروحانیت حاج ملاهادی در عمر خود ندیدم .

نگارندہ بنحو تفصیل آثار حکیم سبزواری را در مقدمہ شواہد ربوبیہ و مفصل تر از آن در مقدمہ‌یی کہ بانضمام آثار خطی او بطبع خواهد رسید معرفی کرده‌ام .

معاصران فیلسوف سبزواری

جمعی از اعظام حکما و عرفای اسلامی (تربیت شدگان اساتید حوزه اصفهان) در زمانیکہ حاج ملاهادی در مشهد و سبزواری تدریس مینمود در طهران و اصفهان و برخی از بلاد دیگر دارای حوزه علمی بودند و شاگردان زیادی تربیت نمودند .

آخوند ملا آقای قزوینی استاد آقاعلی حکیم و آقا محمدرضا قمشہ‌یی و آخوند ملا عبداللہ مدرس زنوزی پدر و استاد آقاعلی و آقاعلی مدرس و آقا میرزا ابوالحسن جلوه و آخوند ملا رضای تبریزی و محشی مشاعر و ملا مصطفی قمشہ‌یی، آخوند ملا زین العابدین نوری و جمعی دیگر در عصر فیلسوف تدریس مینمودند اگرچہ برخی از این بزرگان مدت زمانی پیش از او و جمعی بعد از درگذشت حکیم مشغول تدریس بودند و مدتی را نیز در زمان تدریس او بہ

تدریس اشتغال داشتند و برخی مثل آخوند ملا آقا همدوره و هم عصر او هستند.

ملا عبدالله زنوزی شاگرد آخوند نوری است و در او آخر عصر فتحعلی شاه قاجار برای تدریس و اشاعه فلسفه و حکمت بطهران مسافرت کرد و در مدرسه خان مروی مشغول تدریس شد در عصر تدریس او حاج ملاهادی مدتی در مشهد و مدتی در سبزوار تدریس می نمود.

آقاعلی و آقا محمد رضا و آقامیرزا ابوالحسن جلوه مدرسان فلسفه و عرفان در حوزه علمی طهران بعد از رحلت حکیم سبزواری در گذشتند فوت آقا محمد رضا «رضی الله عنه» در سنه ۱۳۰۶ هـ ق و آقاعلی «قدسه» سنه ۱۳۰۷ هـ ق و آقا میرزا ابوالحسن جلوه «ره» در سال ۱۳۱۲ هـ ق اتفاق افتاده است در حالتی که حاج ملاهادی در سنه ۱۲۸۸ هـ ق چهره بنقاب خاک کشید و دو نفر از شاگردان دوره اول حوزه او در طهران در زمان این اساتید تدریس می نمودند این دو نفر عبارتند از مرحوم آقا میرزا حسین سبزواری^۳ مدرس مدرسه عبدالله خان واقع در بازار بزازهای طهران و آخوند ملا اسمعیل سبزواری که مدتی در مدرسه شیخ عبدالحسین تدریس می نمود این ملا اسمعیل غیر از ملا اسمعیل واعظ صاحب کتاب حیوان و این آقامیرزا حسین هم غیر از آقامیرزا حسین سبزواری ساکن سبزوار است. آقا میرزا حسین اخیر، اگر چه از اعظم تلامذت حاج ملاهادی است ولی در علوم منقول نیز از اساتید بزرگ و از تلامذت مهم زعیم بزرگ شیعه میرزای شیرازی مرحوم آقا میرزا حسن «اعلی الله مقامه» میباشد و بعد از مراجعت از عتبات در سبزوار بافاده و افاضه اشتغال داشت و در همان جا در گذشت و در کنار قبر استاد خود بخاک سپرده شد.

۳- مرحوم آقا میرزا حسین در فنون ریاضی استاد مسلم بود و شاگردان زیادی را

تربیت نمود و در همه رشته های علوم عقلی مدرسی خبیر بود.



فضلا و دانشمندان عصر از حاج ملاهادی سئوالات علمی زیاد نموده‌اند و حکیم بدین پرسشها پاسخ داده‌است. بهترین آثار علمی این فیلسوف شهیر همین آثار خطی اوست که انشاءالله تعالی بزودی در دسترس اهل ذوق قرار خواهند گرفت. این سئوالات از اعلام عصر و فضلی بنام زمان حاجی صورت گرفته‌است.

این آثار را فیلسوف در سن کهولت در اواخر عمر خود نوشته‌است از حیث روانی و جامعیت کم‌نظیرند حقیر قبل از مطالعه کامل حواشی حاجی برشواهد و این رسائل آنطوریکه باید معرفت بحال این حکیم عالیقدر نداشت از این آثار تزلزل و احاطه مؤلف بر جمیع مبانی حکمت و عرفان ظاهر و هویدا است با ولع و بی‌صبری نسخه کاملی از حواشی شواهد پیدا نمودم که با شواهد بطبع رسید.

رسائل مختلف این استاد بزرگ را از کتابخانه‌های متعدد و نسخ متعدد نسخه برداشتم، بهترین و صحیح‌ترین نسخه همان نسخه دانشمند فرزانه آقامیرزا حسین کرمانی امام جمعه کرمان فرزند مرحوم عالم بارع کامل و جامع حاج سیدجواد امام جمعه کرمان «قدما» است مرحوم آقامیرزا حسین از تمام رسائل نفیس استاد با خطی خوش نسخه تهیه نموده و بعد از فراغت از تحصیل با خود بکرمان برده‌است^۴. کتابخانه مرحوم امام جمعه را ورثه بدانشکده ادبیات طهران

۴- حکیم سبزواری بعد از مراجعت از سفر حج بواسطه ناامنی راه بمناسبت درگذشت محمدشاه قاجار مدتی را در کرمان توقف می‌کند. اینکه برخی گفته‌اند برای استفاضه از محضر امام باین شهر رفته‌است درست نیست مقام علمی حکیم در کرمان شترخته شد. آقا میرزا حسین فرزند امام جمعه حاج سیدجواد بعد از مراجعت از نجف و طی مدارج

اهدا نمودند و در جای مخصوصی نگهداری می‌شود .
 بطور متفرقه نسخه‌هایی از این رسائل در کتابخانه آستان قدس و کتابخانه
 مجلس و چند نسخه نزد ورثه حاجی ملاهادی موجود است چند رساله نیز بخط
 مؤلف دیده شده است مجموعه این رسائل را حقیر تهیه و برای چاپ مهیا نموده است



دانشمندان مغرب‌زمین تا چند سال قبل گمان می‌نمودند فلسفه اسلامی در ایران
 بخواجه نصیرالدین طوسی ختم شده است جمعی خواجهرها هم جزء علمای ریاضی
 معرفی کرده‌اند و از تحقیقات عمیق فلسفی او بی‌اطلاع بودند مقام و مرتبه شیخ
 اشراق با آنهمه تأسیسات علمی نیز برای غربی‌ها مجهول بود و این عقیده هنوز
 هم در غرب نزد کثیری از دانشمندان متبع است.

فلسفه اسلامی بخواجه ختم نشد و همچنان در طریق استکمال بود . بعد از
 عصر خواججه نصیر افکار شیخ اشراق نیز در میدان فلسفه و حکمت جای خود را باز
 نمود. محققان و دانشمندان ایرانی بین عقاید حکمای مشا و پیروان شیخ رئیس
 و حکمت ذوقی و اشراق و عقاید عرفانیکنوع تلفیقی مبتکرانه دادند و آثار

رسال جامع علوم اسلامی

←

منقول بدستور پدر خود بمنظور استفاده از محضر این فیلسوف بزرگ بسبزواژ سفر
 نموده و مدتی از فیض محضر حاجی مستفید شده است .

حاجی ملاهادی مدت توفف خود در کرمان بر ریاضت اشغال داشت و به ادعیه و
 اوراد و مجاهدت در طریق تصفیه نفس توجه مخصوص داشته است در همین حیات
 دنیوی روزنه‌بی از ملکوت وجود بروی او باز شد و اشراقی بعالم خلق حاصل نمود و به
 چشم دل حقایق را دید ، در مقام القاء مسائل توحید و معارف الهی شور و حال و جذبه
 خاصی باو دست میداده است. خواص از آن مرحوم سرگذشت‌های حیرت انگیزی نقل
 نموده‌اند، برخی از نوشته‌های او حالت مخصوصی دارد که مؤید این معنی است .

مهمی در فنون حکمی و عرفانی از خود بیادگار گذاشتند. شرح حکمت اشراق تألیف علامه شیرازی تمهید القواعد ابن ترکه و آثار علامه دوانی و صدرالدین دشتکی و کتب میرداماد و حواشی متعدد افاضل عصر بر تحریرید مثل تعلیقات شمس الدین خفزی، حواشی فخرالدین سماکی، حواشی غیاث الدین منصور و غیر اینها از آثار، حاکی از سیر تکاملی فلسفه و حکمت در مدارس ایرانی می باشد.

اگر در سایر بلاد اسلامی میدانی برای افکار فلسفی باز نبود در ایران فلسفه رشد مینمود و این تکامل تدریجی مقدمه ظهور ملاصدرا و پیدایش حکمت متعالیه گردید که در نوع خود نظیر ندارد.

دانشمندان اسلامی غیر ایرانی مانند دانشمندان مصری، عراقی و سایر ممالک اسلامی بمتابعت و تقلید از علمای غرب بر همین عقیده اند و در آثار خود همان مطالب غربی ها را تحریر می کنند. متأسفانه از گنجینه های گرانبهای فلسفی و عرفانی که در اعصار اخیر در ایران به وجود آمده است بی اطلاعند و در ابراز این عقیده مقصرند و لیکن ما ایرانی هان نیز در گذشته آنطور که باید در معرفی بزرگان و دانشمندان خود اقدام ننموده و کوتاهی ورزیده ایم.

مثلاً بسیار بجا بود بمناسبت چهارصدمین سال تولد ملاصدرا مراسم مهمی برپا میشد و از این فیلسوف بی نظیر تجلیل کامل العیار بعمل می آمد، از هو خواهان و طرفداران ملاصدرا که در برخی از ممالک غربی بسر میبرند دعوت میشد، کتب مهم او مثل: اسفار، تعلیقات بر شفا و مفاتیح الغیب... بسکی پسندیده بطبع میرسید، و بر روی قبر او در بصره بنائی آبرومند بوجود می آمد.

پروفسور هانری کربین روی علم دوستی و علاقه زیاد با آثار دانشمندان اسلامی در این باره اقدامات شایانی نمود و افکار ملاصدرا و تابعان او را در غرب ترویج نمود.



آثاری را که از فیلسوف سبزواری منتشر می‌نمائیم حاکی از رواج و رونق بازار فلسفه و عرفان در عصر حکیم در این مرز و بوم می‌باشد. مطالب این رسائل را فیلسوف بسیار پخته و ماهرانه تقریر و تحریر نموده‌است. با اینکه سعی نموده‌است مطالب را بطور اختصار و ایجاز بیان نماید بواسطه احاطه کامل بر مسائل مربوطه دقیق‌ترین مسائل علمی را بیان نموده‌است و از عهده معضلات و مشکلات مسائل فلسفی بخوبی برآمده‌است و از هیچ نکته‌یی در این مباحث غفلت نداشته‌است.

نگارنده این رسائل را با دقت تصحیح نموده‌ام و بزودی اقدام بچاپ آن می‌شود. اگر نسخه یا نسخه‌های دیگر نزد فضلا و دانشمندان و یا در کتابخانه‌ها از این فیلسوف یافت شود به تهیه و نشر آن اقدام خواهیم نمود. نظر بآنکه این رسائل را نگارنده در مقدمه شواهد ربوبیه معرفی کرده‌ام از تکرار آن در این جا خودداری می‌کنم.

اینک دانشکده معقول و منقول مشهد اقدام بتأسیس مجله‌یی نموده‌است و امیدواریم این مجله منشأ خدمات گرانبھائی شود و حقیر یکی از رسائل حکیم سبزواری را با شرح حال مختصری از او برای نشر در اولین شماره مجله انتخاب نمود امیداست مورد پسند صاحب نظران قرار گیرد.

این رساله مشتمل است بر جواب از سؤال چند مسأله مهم علمی و اعتقادی که عالم بارع آقا میرزا ابوالحسن رضوی فرزند فقیه علامه آقا سید محمد رضوی معروف بد سید قصیر از فیلسوف نموده‌است، چون سؤالات فارسی است فیلسوف هم بفارسی جواب داده‌است.

آنچه حکیم سبزواری در این رساله در جواب سائل تحریر نموده‌است بسیار روان و جذاب و توأم با حال و شور و نشاط مخصوص مؤلف است و در سنخ خود از حیث اشتمال بر دقایق کم نظیر است.

سؤالات آقامیرزا ابوالحسن رضوی از این قرار است :

۱- مناقشه بر این دلیل حکما که گفته‌اند: حرکت از لوازم نفس است و سکون از لوازم جسم. سائل گمان کرده‌است مراد از حرکت نفس، حرکت بر نهج واحد است درحالتی که مراد آنها حرکات متفنن است نه حرکت بر وتیرهٔ واحد. لذا گفته‌اند: اولین طلوعهٔ حیات در نبات ظاهر میشود چون دارای افعال متفنن است .

۲- مناقشه بر کلام اهل حکمت که گفته‌اند: معطی شیء فاقد شیء نمیشود معطی علم باید عالم و معطی ثروت باید غنی باشد .

۳- اشکال بر معتقد حکما و مناقشه بر استدلال آنها که از انتظام در افعال موجودات این نشأ بوجود عقل کلی استدلال کرده‌اند .

۴- سائل گفته‌است: ثبوت نبوت انبیاء و دلالت معجزه بر حقانیت آنها اگر توقف بر اثبات صانع دارد چرا قرآن مشحون است بارسال انبیاء بر کفار و منکران مبدء و مذمت ایشان بر عدم توجه بمعجزات و کرامات .

اگر گفته شود: انبیاء در درجهٔ اول با اظهار معجزات صانع را اثبات مینمایند و بعد از ثبوت صانع حقیقت آنها مسلم خواهد بود . سائل گفته‌است این خلاف ظواهر قرآن است چه مانع دارد که صدور خوارق عادات ناشی از خصوصیات موجود در برخی از نفوس باشد .

۵- سائل از حکیم سؤال نموده‌است که علم به احوال آخرت و نشئات بعد از موت ثمره و نتیجه‌ی غیر از مقدمیت از برای اعمال و عبادات دارد یا نه؟ حکیم از طرق متعدد باو جواب داده‌است و در مسألهٔ تجسم اعمال و کیفیت نورانیتی که از علم با آخرت و مبدء اعلی و عقول فعالة و ملائکهٔ مقربین در نفس حاصل میشود «المعرفة بذرا المشاهدة فی الاخرة» تحقیق مهمی نموده‌است .

۶- از فیلسوف سؤال شده‌است که: اجماع و تواتر در امور حسی مفید علمند برخی از علما گویند اجماع در عقلیات هم گاهی مفید علم است مثل

اجماع بر حدوث عالم. آیا این سخن از برهانیات است؟ فیلسوف در این مسأله همان طریق محققان را عالمانه تحریر نموده است.

۷- سائل از واقعیت کشف و شهودی که اعظم صوفیه و عرفا قائلند سؤال کرده و گفته است با وجود اختلافاتی که در طریقه اهل مکاشفه وجود دارد انسان از چه راهی میتواند بواقعیت کشف اطمینان حاصل نماید؟

این بود مجموع سؤالاتی که در این رساله طرح شده است. جوابهایی که فیلسوف بر این سؤالات داده است مسلماً مورد توجه اهل فن قرار خواهد گرفت. مجموعه آثار حکیم را همانطوریکه وعده دادیم بزودی در دسترس صاحبان معرفت و ارباب بصیرت قرار خواهیم داد و نسأل الله التوفیق والسلامه فانه ولی التوفیق.

سید جلال الدین آشتیانی

۱۲ دی ماه ۱۳۴۷

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی